

Odkrývanie estetického charakteru (veľko)mesta ako krajiny: Mestský environment v pokantovskej estetike 21. storočia

Adrián Kvokačka; adrian.kvockacka@ff.unipo.sk

Abstrakt: Príspevok si kladie niekoľko cieľov. Popri diskusii, ktorá sleduje variabilitu konceptu krajiny a jeho vzťah ku kategórii environmentu (najmä s ohľadom na mestské prostredie, kde sa javí pojem environmentu ako adekvátnejší) sa zameriava na špecifický problém súčasnej estetiky: premenu estetické reflexie mesta ako celku, ktorú realizuje súčasná estetika a filozofia cez kantovskú estetiku Kritiky súdnosti. Rozpracovaním koncepcií Marie Rubene a Miroslava Marcelliho príspevok ponúka nielen sumarizáciu téz aktuálnych záverov, ale bližšie reflektuje premenu (veľko)mesta na krajinu, špecifický environment oprostý od pôvodnej účelnosti, vystupujúci ako prírodný predmet, kde sa "ľudské vracia k prírodnému a stáva sa akýmsi obrovským predmetom, ktorý je vo svojom vnútri fluidný..."). Reflexia je primárne vedená kategóriou vznešeného ako vysvetľujúcim rámcom.

Kľúčové slová: Kant, Rubene, Marcelli, estetika, mesto, krajina, vznešené.

Abstract: The contribution have several aims. In addition to the discussion that follows variability of the concept of landscape and its relationship to the category of environment (particularly with regard to the urban environment, where it appears the concept of environment as a more adequate) the contribution focuses on the specific problem of the current aesthetics: transformation of aesthetic reflection of the city as a whole, which is realized by the contemporary aesthetics and philosophy through the Kantian aesthetics in Critique of Aesthetics Judgement. Elaboration of opinions of Marie Rubene and Miroslav Marcelli leads us not only to summarize the conclusions of recent theses, but further to reflect the transformation of (mega)city to a country, specific environment free from original effectiveness, where "human returns to natural and becomes a sort of huge subject, which is fluid in its inside ..."). Reflection is primarily guided by the category of sublime as an explanatory framework.

Keywords: Kant, Ruben, Marcelli, aesthetics, city, country, sublime.

Koncept krajiny vykazuje, a to nielen v jeho vzťahu ku kategórii environmentu, značnú variabilitu. V abstrakte príspevku uvádzam, že najmä s ohľadom na mestské prostredie sa mi javí pojem environmentu ako adekvátnejší. Sekcia, pre ktorú som pripravoval tento text, má vo vymedzení predmetného poľa mimo iného formulovaný problém mesta ako organizmu a mesta ako krajiny. Moju nedôveru k použitiu pojmu krajina v tomto spojení podporilo stanovisko Karla Stibrála: „*pro současnou environmentální estetiku či obecně estetiku přírody je příznačná skepse k tomuto pojmu. Valná většina teoretiků ho vidí jako příliš zatížený zkušeností s výtvarným uměním, stejně jako jeho nadužívání v současných vědách. [...] Proto tito estetiци navrhuji používat místo pojmu krajina raději termínu environment, prostředí – a odtud také environmentální estetika*“ (Stibrál 2012, s. 40-41). Samotná environmentálna estetika smeruje „za krajinu“, smeruje tiež za, resp. od prírody k druhej prírode človeka. Allen Carlson to sformuluje nasledovne: „*Takto environmentálna estetika presahuje úzký rámeček sveta umenia a naše hodnotenie umeleckých diel smerom k estetickému hodnoteniu environmentov, nielen prírodných, ale aj rôznorodých environmentov človekom alebo ovplyvnených, alebo ním vytvorených*“ (Carlson 2005, s. 423). Environment často (a pre mestského človeka určite častejšie než pre iných) už vôbec nevyzerá ako príroda, tobôž krajina, je však zrejme, že tento „kultúrny environment“ (Dadejík 2010, s. 377), esteticky vnímame a

¹ Text príspevku bol prezentovaný na 7. ročníku interdisciplinárnej konferencie *Krása, krajina, príroda: Mesto a príroda*, ktorá sa uskutočnila 19.11.2013 v Akademickém konferenčním centru v Prahe. Príspevok je publikovaný so súhlasom organizátorov konferencie.

posudzujeme. Rozumieme potom stanovisku: „*Není proto divu, že současná environmentální estetika nechce estetický zážitek s přírodou [...] redukovat na zážitek s krajinou*“ (Stíbral 2012, s. 42). Navyše zážitok s mestským environmentom je predsa len iný než zážitok s prírodou. Ostatne Sparshottom nastolený problém statusu environmentu, jeho substancializácia do „*entity nezávislé na hledisku toho kdo je obklopen*“ (Sparshott 1972, s. 11-23 podľa Dadejčík 2010, s. 378) a dôsledky, ktoré z nej plynú, vypovedá o peripetiách environmentálnej estetiky. Zostrenie Carlsonovej polarity prírodné – kultúrne potom smeruje alebo k estetike environmentu,² ktorá sa vymaňuje prizme umenia pre posúdenie prírody a prizme prírody pre posúdenie neprírodného environmentu, alebo nachádza neprírodný environment uchopiteľný cez prírodu, lebo sa z nej, či uprostred nej „rodí“, alebo dokonca tento environment dospieva svojou premenou k momentu, keď sa pre nás vo vnímaní prírodou stáva a to inak, než preto, že by ju vedome imitoval. Otázka teda znie: kedy sa stáva pre nás mesto krajinou? A pomôže nám s tým Kant?

V kantovskej estetike súčasnosti nie je problém mesta práve veľkou témou. Dva prístupy, ktoré ponúka Mara Rubene a Miroslav Marcelli prinášajú niekoľko zaujímavých podnetov pre otvorenie možno dlhodobejšej perspektívy skúmania.

Rubene nielen konštatuje, že napriek dlhodobému záujmu o problematiku mesta „*je tu stále potreba komplexných skúmaní mesta, ktoré sa stalo viac tajomnou, enigmatickou entitou*“ (Rubene 2012, s. 240), ale tiež pozoruje, že pri súčasných diskusiách o hodnotení a teoretickom uchopení problému krajiny (jedno či to je landscape, cityscape či urban landscape) sa estetické kritériá stávajú „*prominentnou integrálnou časťou súčasného multidisciplinárneho skúmania*“ (Rubene 2012, s. 238). Rubene vstupuje do problému vzťahu Kant a mesto cez tradicionalistické pripomenutie Kanta ako filozofa, ktorý veľa necestoval, ale ktorého Königsberg sa zamiešal do „*historických otrasov (mesta, A.K.) omnoho silnejšie než akákoľvek prírodná katastrofa, ktorá kedy mesto postihla*“ (Rubene 2012, s. 237). Čiastkovým cieľom Marie Rubene je zistiť, čo má Kant na mysli, keď ironickým spôsobom v svojej Kritike súdnosti odpovedá na otázku krásy palácov v Paríži (Rubene 2012, s. 52), no Rubene cez tento príklad presadzovania nezainteresovanosti v jeho estetike chce, zdá sa, otvoriť širší rámec Kantových záverov, ktoré je možné „*interpretovať v kontexte súčasných kantovských prístupov a umiestniť ich do perspektívy mnoborakých a mnobostranných bádání o krajine*“ (Rubene 2012, s. 238). Súčasné čítania Kantových textov totiž podľa autorky „*poskytujú bohaté možnosti pre estetickú reflexiu prírody a mesta, prírodného prostredia a urbánnej krajiny a i.*“ a sú viazané na ďalšie skúmania v dvoch oblastiach: vo sfére zmyslovosti (so zameraním na aspekty transcendentálnej estetiky) a v znovupreverení vzťahov medzi zmyslovosťou a racionalitou (vrátane výskumov hypotypóz, obrazov, či dokonca poetickej/rétorickej moci mena (mesta, A.K.)) (Rubene 2012, s. 238).

Do pozornosti sa tak kladie pozícia kantovskej estetiky prítomnej pri „*nedávnom obnovenom záujme o vznešené vo francúzskej filozofii, ktorý priniesol inú perspektívu aisthesis, citovosť, zabltenosť, vábivosť a iné aspekty do problematiky krajiny*“ (Rubene 2012, s. 238). Rubene sa sústreďí na niekoľko momentov, ktoré uspôsobujú viditeľnosť / neviditeľnosť mestskej krajiny – mestského environmentu. V kontexte naznačených pozícií sa prirodzene obracia k skúmaniu súčasných koncepcií obrazotvornosti, keďže sama súhlasí s náhľadom Patricie Kitcherovej, podľa ktorej Kant kladie dôraz na predstavu, obrazotvornosť, pojem a meno. Ak Kant povie: „*Keď vidím mesto, tak moja myseľ potom sama osebe vytvára obraz predmetu, ktorý už mala predtým, keď prechádzala cez rozmanitosť (javu, A.K.)*“ (Kant 1997, 28:235) a Kitcherová následne hľadá odpoveď na otázku „*ako vytvoríť rámec, poriadok reprezentujúcich častí, ktoré predstavujú simultánne priestorové usporiadanie*

² Uprednostňujem termín estetika environmentu pred zaužívaným spojením environmentálna estetika a to práve kvôli konotáciám environmentálnej estetiky ako ekologickej, prírodne ochranárskej estetiky, ku ktorej smerujú aj interdisciplinárne presahy environmentálnych štúdií, tak jednoznačne zameraných na prvú prírodu.

orientačných bodov, aby sme pojali do predstavy panorámu Manhattanu“ (Rubene 2012, s. 240), tak sa tu kladie dôraz na priestorovú skladbu mestskej panorámy. Naopak Jean Luc Nancy pripomína časovú dimenziu krajiny: „krajina je vždy krajinou v čase [...] V predstavovaní tohto času, ktorý sa odhaľuje s každým obrazom, prítomnosť reprezentácie nemôže urobiť nič iné, než poskytnúť nekonečne zjavným spôsobom plynutie času, prechavú nestálosť toho, čo sa ukazuje“ (Nancy 2005, s. 61). Krajina, krajina mesta, mestský environment nastáva (porovnaj Kvokačka 2008, s. 198-208). Táto neuchopiteľnosť, nemožnosť pojať predmet do názoru v predstave obrazotvornosti má bezpochyby korene v Kantovom vymedzení vznešeného.

Rubene mimo iného okrajovo roztvára ideu kozmopolitizmu, pristavuje sa pri názvoch miest („meno mesta je svedectvom neodvratnej prítomnosti človeka vo svete prírody“ (Rubene 2012, s. 241) a pobáda k hlbšej reflexii o mieste človeka v prírode), ale naostatok, po takmer dnes už „povinnej jazde“ o lisabonskom zemetrasení v roku 1755, „ktorým sa Lisabon premenil na obraz ľudskej bezbrannosti voči mocnej prírode“ (Rubene 2012, s. 242) a ktorý nasledujú po menej než dvoch storočiach svedectvá krajiny a miest, pod ktorých katastrofy sa podpísal človek, konštatuje: „je nemožné lokalizovať auru, alebo pocít z krajiny, ale to pritom môže byť zdrojom vplyvnej fascinácie“ (Rubene 2012, s. 241-242). Neuchopiteľnosť, nedisponovateľnosť, neprevoditeľnosť na vzorec či schému predznačuje nevyhnutnosť premeny nášho vzťahovania sa ku krajine alebo mestu, ak chceme zverejniť to, čo bolo naznačené. Mesto sa nám stáva priestorom estetického aktu. Rubene pripomína slová Baldine Saint-Gironsovej: „Estetické akty, ktoré sa dejú pri záhrade a pri krajine sú len ťažko u človeka zľúčiteľné [...] Strácame sa v krajinách, ktoré nevieme obývať ako záhrady. Unikáme do záhrad, v ktorých však ešte cítíme ploty umelé a iluzórne“ (Rubene 2012, s. 238-239). Chceme sa vrátiť k problému viditeľného / neviditeľného v mestskom environmente, lebo ten nás privedie k záveru, ktorý hodlám sledovať v ďalšej časti príspevku. Rubene totiž, a vôbec nie ako akýsi záver, ale kdesi doprostred textu, umiestni dôležitú indíciu. Tak ako sa dnes „dôraz presúva z krásneho na vznešené, z reprezentácie na prezentáciu, rovnako v skúmaní krajiny akcent migruje od vyhládky, pohľadu vizuálneho, malebného (picturesque) smerom k širšiemu, poblcujúcemu estetickému zážitku z krajiny, tak je aj dôraz na konceptualizáciu súčasného mesta nabrađený záujmom o také jeho estetické aspekty ako je rozľahnutosť, či rozľezenosť (sprawling), strata centra, ignorovanie vlastnej mestskejosti (citiness)“ (Rubene 2012, s. 239). Čo toto vlastne znamená, nám bližšie, akoby komplementárne hoc na sebe nezávisle, vysvetlí Marcelli.

Pre Miroslava Marcelli ako filozofa sa mesto stalo témou. Svedčia o tom najmä dve knižky: *Filozofi v meste* (2008a) a *Mesto vo filozofii* (2011), v ktorých sa zameriava hlavne na motív „ako vstupovalo mesto do filozofovho myslenia, kládlo pred nebo problémy, ktoré potom posúval do dimenzie pojmov, princípov [...]“ (Marcelli 2008a, s. 14), resp. hľadanie odpovedí na otázku čím bolo kedysi mesto a čím je pre nás dnes. Našu pozornosť ale paradoxne upriamime mimo týchto kníh, keďže Marcelli v jednej z nich konštatuje: „Kantov vzťah k mestu je dost' odlišný. Na jednej strane je Kant dožívotne pripútaný k rodnému mestu [...] na druhej strane problematika mesta do jeho prác takmer vôbec nevstupuje. Vzniká dojem, že jeho domicil delí od univerza jeho myšlienok neprekonateľná priepasť“ (Marcelli 2008a, s. 167). Marcelli tak tému mesta u Kanta premení na tému jeho (sveto)občianstva, predstavenia jeho filozofického systému, vzťahu prírody a morálky a i., ale „mesto zmizlo a jeho obrysy sa neobjavia dokonca ani tam, kde do hry vstúpi pojem účelu: na jednej strane je mesto príliš veľké, aby sa o ňom dalo uvažovať ako o umeleckom diele človeka, na druhej je príliš malé, aby svojou prítomnosťou mohlo dokazovať účelné pôsobenie prírody pri utváraní ľudských vzťahov v prospech slobody a presadzovania zákonnosti“ (Marcelli 2008a, s. 170). Kantov horizont podľa Marcelliho netvorí mesto, tento rámeč kögnisbergský filozof mnohonásobne presahuje a je to práve metafyzika, zbavená „všetkých prírodných určení, aké na javovej rovine nachádzame v ľudských skutkoch“ (Marcelli 2008a, s. 179) kam sa uberá jeho myslenie. Odlišnú kapitolu Kantovej estetiky využíva Marcelli v príspevku *Kant a potreba myslieť vo veľkom* (2008b, s. 15-32). Reflexia mesta totiž nemôže obísť veľkomesto. Veľké mestá získavajú našu pozornosť a „vynucujú“ si inú optiku. Môže sa nám stať,

že ich vnímame (v istom priestore, čase, vzdialenosti) tak ako Claude Lévi-Strauss: „*Krásu New Yorku nezbadáme vtedy, keď v ňom vidíme mesto, ale až vtedy, keď sa prestaneme držať tohto strnulého spôsobu nazerania a naše oči si ho samy premenia na akúsi umelú krajinu, kde princípy mestskej architektúry prestávajú platiť: jediné čo tu má estetickú platnosť a význam, je zamatová hebkosť svetla, rafinované perspektívy diaľok, vznešené priepasti pri úpätí mrakodrapov a tienisté údolia posiate rôznofarebnými automobilmi ako pestrými kvetmi*“ (Lévi – Strauss 2008, s. 15). Všimnime si ten motív premeny: nedržať sa strnulého spôsobu nazerania. Tam prízvukuje sa nielen umelcoví, géniovní, ale nám všetkým mohúcnosť zažiť New York inak, tvoriť estetický svet, podržať ho pre seba, lebo „*V tejto perspektíve sa najslávnejšie americké veľkomesto vzdaluje od urbanistických a architektonických dimenzií, vystupuje ako krajina a takto nadobúda nesporné estetické kvality*“ (Marcelli 2008b, s. 15). Môže sa stať ale aj niečo diametrálne iné.

Veľkomesto, megapolis môže mať aj inú podobu, a tá nás môže zasiahnuť nepripravených. „*Veľkosť niektorých súčasných miest však môže vyvolávať dojem prírodného objektu bez tobo, aby sme tento predmet v našich predstavách zaradovali do rádu estetického. Takýmito objektmi sú dnes slumy rozprestierajúce sa na okrajoch urbánnych aglomerácií [...] Sú to krajiny svojho druhu, no vnímanie ich neformnej veľkosti v nás nevyvolá pocity krásy*“ (Marcelli 2008b, s. 15). Krajiny, ktoré sa svojou veľkosťou, neformnosťou **podobajú** na prírodu a ktoré, ako iste tušíte, siahajú ku kategórii vznešeného. Nedajme sa pomýliť Marcelliho hľbaním nad (ne)vhodnosťou kategórie pre miesta extrémnej chudoby. Kým sleduje estetické aspekty vznešeného, pohybuje sa po pôde kantovskej estetiky oprávnene. Zaujatý dominujúcou veľkosťou vraví: „*Pohľad na obrovské slumy naozaj evokuje dojmy z veľkých prírodných objektov ako sú moria, pohoria alebo púšte. Tu i tam stojíme pred niečím nadrozmerným [...] hovoríme o mori ľudí. Bez tvaru a bezhraničná masa ľudí, zvierat a príbytkov sa v našej myšli asociuje s veľkosťou vodného žihľu. Zdá sa nám, že v tejto mase sa ľudské vracia k prírodnému a stáva sa akýmsi obrovským predmetom, ktorý je vo svojom vnútri fluidný a ako celok usadený, rozplasnúty*“ (Marcelli 2008b, s. 20).

Ďalšie Marcelliho úvahy, ktorými skúma tento zvláštny obrovský predmet sú interpretačne sporné a vedú k opusteniu Kantovho vznešeného, čo korešponduje s Marcelliho zámerom predstaviť Kanta v rámci širšieho kontextu stratégií modernej racionality, s ktorou sa musíme rozísť ak máme pristúpiť adekvátnym postojom k prírode. Ponechajme bokom relevantnosť týchto úvah o participovaní na línii apropriácie prírody v kantovskom duchu, keďže Marcelli nám mimo apelu, že máme mysliť vo veľkom nedáva žiadne iné inštrukcie, ani odpovede na otázky, ktoré sa vynárajú. Omnoho zaujímavejší je však jeho postreh, ktorý uvádza nasledovná veta: „*Megapolis: zvláštne mesto, ešte zvláštnejšia príroda*“ (Marcelli 2008b, s. 24). Megapolis nám ukazuje svojou veľkosťou, že hranica mestskej leží nielen dole, pri minimálnom počte obyvateľov, ale aj hore a že po prekročení istých počtov sa už mestské spoločenstvo stáva prírodným útvarom. Megapolis ako príroda nekorešponduje s našimi predstavami o prírode a živote v nej. „*Volnosť, neobraniteľnosť, živelnosť, všetky tieto atribúty pobytu v prírode dosiahli v týchto obrovských dimenziách podoby, ktoré nedovoľujú myslieť na arkadickú blaženosť a namiesto toho nás naplňujú obavami*“ (Marcelli 2008b, s. 24). (Veľko)mesto sa tak ukazuje v iných perspektívach, núti nás mysliť inak, lebo sa pristihujeme pri reflexii, ktorá prekračuje zvyčajný horizont úvah. Nejde ani tak o stratu estetických kvalít, ako skôr o to, ktoré estetické kvality máme na mysli a ako ich myslíme. Kantovské inšpirácie tematizujúce vznešené, hoci vieme, že lyotardovsky „*vždy je to vznešeným v zmysle Burka a Kanta, ale nie je to už ich vznešeno*“ (Lyotard 2001, s. 124-147) predstavujú enklávu esteticej nezainteresovanosti, ktorá presadzuje genézu estetického stavu subjektu oprostenu od chcenia, predstavy o hmotnej existencii predmetu, bez gnozeologického rozmeru, „*prehliadajú*“ účel a berúc do úvahy formu účelnosti predmetu, pokiaľ je vnímaná bez predstavy účelu a v prostom posúdení (bez etických a iných konotácií). Kant tak dáva rámec myslenia, impulz, ktorý súčasná estetika zúročuje, často nadväzuje kriticky, prekračuje horizont Kantových inštrukcií a reglementov, no na druhej strane priznáva svoje korene. Druhá strana poľa, strana angažovanej estetiky

environmentu, zdôrazňuje pravý opak (porovnaj Blanc 2013). Sledovanie naznačenej podoby estetiky environmentu s jeho konotáciami k mnohým interdisciplinárnym kooperáciám je zámer, ktorého sa nevzdávam, ale v tomto príspevku ho zámerne neotvárať. Netrúfam si povedať, ktorá cesta je estetiku environmentu tá správna. Verím však, že možnosť plurality prístupov k tomuto problému je pre estetiku environmentu viac na prospech, než naopak.

Literatúra:

- [1] BLANC, N. 2013. Aesthetic Engagement in the City. In. Contemporary Aesthetics [online]. vol 11, [cit. 31. 12. 2013]. Dostupné na internete: <<http://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=683>>.
- [2] CARLSON, A. 2005. Environmental Aesthetics. In. GAUT, B. – LOPES, D. The Routledge Companion to Aesthetics. London/New York: Routledge, s. 423 – 436.
- [3] DADEJÍK, O. 2010. Environmentální estetika. In. Zahrádka, P. Estetika na přelomu milénia. Vybrané problémy současné estetiky. Brno: Barrister & Principal, s. 373 – 383.
- [4] KANT, I. 1975. Kritika soudnosti. Praha: Odeon.
- [5] KANT, I. 1997. Lectures on Metaphysics. Cambridge University Press.
- [6] KVOKAČKA, A. 2008. Miesto vznešeného v posthistorickom umení. In. SOŠKOVÁ, J. ed. Studia aesthetica X. Konferenčný zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Stratifikácie interdisciplinárnych komunikácií a filozoficko – estetické reflexie posthistorického umenia. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 198 – 208.
- [7] LÉVI-STRAUSS, C. 1966. Stmutné tropy. Praha: Odeon.
- [8] LYOTARD, J., F. 2001. Vznešené a avantgarda. In. Lyotard, J., F. Putování a jiné eseje. Praha, Herrmann & synové, s. 124 – 147.
- [9] MARCELLI, M. 2008a. Filozofi v meste. Bratislava: Kalligram.
- [10] MARCELLI, M. 2008b. Kant a potreba myslieť vo veľkom. In. BELÁS, I. Človek – dejiny – kultúra II. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 15 – 32.
- [11] MARCELLI, M. 2011. Mesto vo filozofii. Bratislava: Kalligram.
- [12] NANCY, J., L. 2005. The Ground of the Image. Fordham University Press.
- [13] RUBENE, M. 2012. Kant's city? Some preliminary reflections on landscape and its aesthetic context. In. ERZEN, J. – MILANI, R. Nature and the city. Beauty is taking on new form. Yearbook of International Association for Aesthetics. Sassari: Edizione Edes, s. 237 – 245.
- [14] SPARSHOTT, F., E. 1979. Figuring the Ground: Notes on Some Theoretical Problems of the Aesthetic Environment. In. Journal of Aesthetic Education. č. 6, s. 11 – 23.
- [15] STIBRAL, K. 2012. Současná estetika a krajina. In: Vnímání krajiny. Sborník z konference Krajina jako duchovní dědictví. Praha: Obec širšího společenství českých unitářů, s. 39 – 47.

Mgr. Adrián Kvokačka, PhD.
Inštitút estetiky a umeleckej kultúry
FF PU v Prešove
adrian.kvockacka@ff.unipo.sk

www.casopisespes.sk
